

Vrije ruimte is een werkwoord

Blijft er, nu de stad verdicht en steeds meer mensen aantrekt, nog voldoende vrije ruimte voor experimenten in de stad? De Boekmanstichting vroeg hoogleraar Caroline Nevejan hierop te reflecteren.

Boekmanlezing

Caroline Nevejan

Soms realiseer ik me hoe bijzonder het is dat ik onderdeel ben van de zogenaamde *lost generation*. Wij groeiden op met weinig tot geen televisie, geen internet, geen mobiele telefoon, geen games en 'je vervelen' was heel normaal. In diezelfde tijd ontstond de cultuur van de jaren zestig met haar popmuziek, hippies en nieuwe ideeën, er was een energiecrisis, de Koude Oorlog woedde voort en het IJzeren Gordijn was hard. In Parijs, in Berlijn, in Londen, in Amsterdam en vele andere Europese steden ontstond een jeugd die geen ideologische verhalen meer wilde horen en letterlijk ruimte ging maken om nieuwe manieren van samenleven en samenwerken uit te proberen. Onder andere door gebouwen te kraken die leegstonden vanwege speculatiepraktijken, werden vele vrije ruimtes veroverd.

Ik leefde in die jaren in de Nieuwmarktbuurt, één van de oudste buurten van Amsterdam. Toen ik eind jaren zeventig arriveerde, ontdekte ik een veerkrachtige buurt vol trauma, humor en alertheid met daarin als vanzelfsprekend ook vele kraakpanden. In woongroepen met gemeenschappelijke ruimtes, keukens en gedeeld gereedschap, werd van alles duurzaam zelf gemaakt, vaak met sloophout en andere gevonden materialen. We knapten huizen op, begonnen winkels en bedrijven, kindercreches en scholen, we maakten muziek, kranten en tentoonstellingen. 'Wij' waren ontwerpers zonder een andere intentie dan te maken wat we wilden, en dit te verdedigen. We deden dit met een beroep op 'eigen' ruimte, 'eigen' media, 'eigen' scholen, winkels etcetera. Het ging niet om eigendom, maar om 'eigen zijn'. Mijn ervaring van vrije ruimte is bepaald door dit gevoel van 'wij' en van 'eigen zijn'.

Weg vooruit

Was het vrije ruimte die we maakten? Waren het experimenten die we deden? Terugkijkend zou je dat misschien kunnen zeggen, maar toen voelde het zeker niet zo. Het was destijds de enige weg vooruit.

De vrije ruimte die ik hierboven beschrijf zou nu een *commons* worden genoemd. Het begrip *commons* wordt internationaal vaak gebruikt om een gemeenschappelijke 'eigen' en 'vrije' ruimte aan te duiden en vaak wordt hierover gesproken alsof deze voor altijd zal bestaan.

In Nederland hebben we verschillende rechtsvormen die het mogelijk maken dat mensen samen zeggenschap hebben en verantwoordelijk zijn voor wat men samen doet. De stichting, de vereniging, de maatschap, de coöperatie en de vof (vennootschap onder firma): alle maken op verschillende manieren gelijkwaardige samenwerking mogelijk. Voorbij klassieke vormen van eigendom en zeggenschap, noemen we het werk van deze rechtspersonen zelden vrije ruimte terwijl feitelijk, door zo'n rechtsvorm, een specifieke vrije ruimte kan worden beschermd en vormgegeven. Nederland kent

duizenden verenigingen en stichtingen die vrije ruimtes maken en waar mensen op basis van gelijkwaardigheid met elkaar samen dingen doen. In sportclubs, natuurverenigingen, theaterfestivals, concertpodia en meer.

Behalve dat een vrije ruimte veiligheid en rechtvaardigheid nodig heeft, blijkt dat het ook van groot belang is dat haar grenzen open zijn, dat diverse mensen kunnen deelnemen en dat mensen ook kunnen besluiten niet mee te doen of niet aanwezig te zijn. Een vrije ruimte

Door muziek kunnen we onze ruimte als groter ervaren. Als we niet gezien worden, kan mode ons zichtbaar maken

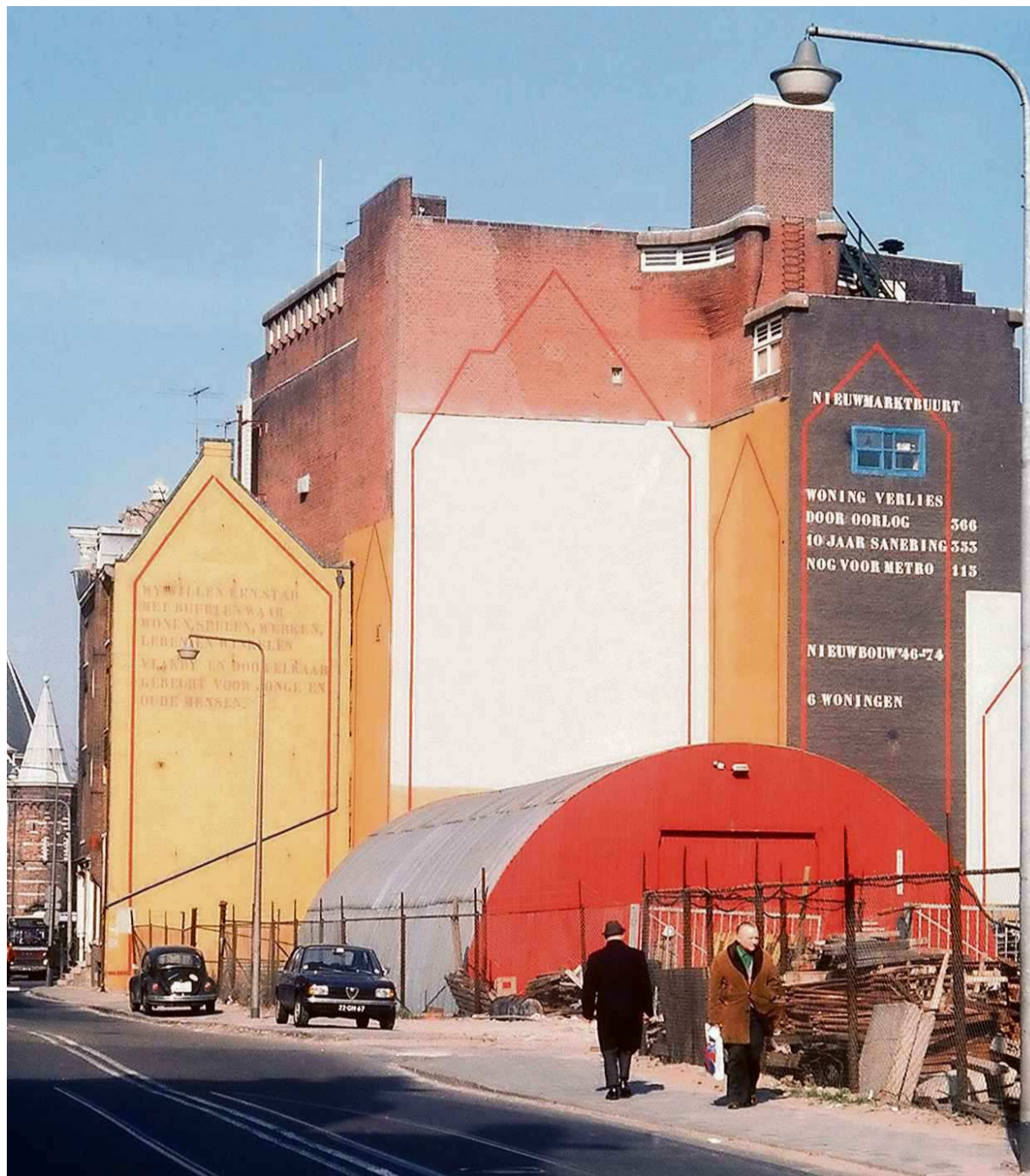
heeft structuren nodig die het samen zijn organiseren op een transparante wijze, waardoor machtsvorming zichtbaar wordt en ook nieuwe mensen hun weg kunnen vinden. De vrije ruimte waarin mensen kunnen kiezen om iets samen te doen, is groot in Nederland. Hoe behoudt die ruimte echter haar kwaliteit op het scherp van de snede? Hoe wordt zij onmisbaar, onvervangbaar en onvermijdelijk?

Ruimte voelen

In mijn huidige wetenschappelijke onderzoek naar hoe vertrouwen ontstaat, blijkt dat de ervaring van emotionele ruimte veel invloed heeft op onze beleving van fysieke ruimte. Met ruzie kan een kasteel te klein zijn, als je verliefd bent wordt het gedeelde bed als vanzelf een paleis. Hoe iemand zich voelt heeft grote invloed op hoe iemand ruimte ervaart. Als mensen het benauwd hebben, als mensen niet gezien worden, als mensen onderdrukt worden, als mensen geweld wordt aangedaan, dan vernauwt de ruimte zich om hen heen. Doordat je de ruimte om je heen kunt beïnvloeden, soms al door een tafel te verzetten of een roos te planten, verandert het gevoel over die ruimte.

In de esthetiek van het dagelijkse leven beïnvloeden kunst en cultuur diepgaand hoe wij ruimte – en anderen in die ruimte – ervaren. Als we minder ruimte hebben, kunnen we deze als groter ervaren door muziek. Als we niet gezien worden, kan mode ons zichtbaar maken. Een film kan laten zien wat eerder niet is gehoord. Cultuur in brede zin, en kunst meer specifiek, bieden verbeelding. Door deze te manifesteren wordt de ruimte groter en groter, ontstaan underground en subcultuur, kondigen emancipatie en bevrijding zich aan: kortom, er wordt vrije ruimte gemaakt.

Dat juist de strakke structuur vrije ruimte mogelijk kan maken, heb ik ondervonden in mijn werk in Paradiso en bij Waag Society 25 jaar

Opschriften in de Nieuwmarktbuurt van Amsterdam (1977). Foto: ANP

geleden, en ook in het hoger onderwijs de afgelopen 15 jaar. Een strakke structuur kan vrije ruimte maken omdat deze bepaalde waarden vertegenwoordigt en deze waarden beschermt. In mijn tijd werd er iedere dag gesproken over kwaliteit, experiment, nieuwsgierigheid naar nieuwe onderstromen, over risico nemen en fouten mogen maken. Anders dan nu vaak gebeurt, was het in Paradiso, als we het niet eens waren, een goede reden om iets wel te doen en uit te proberen.

Ruimte verdichten

Ruimte blijkt onderdeel van een werkwoord te zijn: ruimte maken, ruimte voelen, ruimte geven, ruimte verdichten. Gaat ruimte verdichten over dicht maken, voller maken of dichtbij zijn? En nu we een netwerk-samenleving zijn geworden, wat is de rol van het digitale in de vrije ruimte die we ervaren? Door mobiele en internettechnologie kunnen we nu voortdurend 'hier' zijn en zijn we nog maar zelden niet-dichtbij. Inmiddels worden we dagelijks gecon-

Om uit te breken uit de dichte ruimte en ruimte te maken waar die niet wordt verwacht, is de kracht van cultuur van levensbelang

fronteerd met nieuws 'van daar', terwijl we er feitelijk ver vandaan zijn, en tegelijkertijd door de ervaring dat ver weg ook dichtbij is, zouden we nu in een tijdperk van ultieme solidariteit kunnen leven.

Niets lijkt echter minder waar. Door de allesoverheersende aanwezigheid van informatie- en communicatietechnologie zijn 'digitale muren' ontstaan. Die keihard en overal tegelijk zijn en die fundamentele rechten als het recht om te communiceren, het recht om te bewegen en het recht om transacties zonder te worden getrackt en getraceet, ondermijnen. Gestaat wordt de spanning tussen zij die online binnen het format leven en zij die dat niet doen, steeds groter. Zij die begrijpen en zij die niet begrijpen, zij die kennen en zij die niet kennen, zij die kunnen en zij die niet kunnen, zij die binnen zijn en zij die buiten zijn, zij met toegang en zij zonder.

In tijden van verdichting enerzijds en digitalisering anderzijds, is de vrije ruimte voor ons lichaam, om te bewegen, om dingen te maken, om samen te zijn, niet vanzelfsprekend meer. Mét Emanuel Boekman, wethouder Kunst en cultuur in de jaren dertig in Amsterdam, ben ik overtuigd van de noodzaak om kunst- en cultuurbeleid een fundamenteel onderdeel te laten zijn van stadsvernieuwing. Tot vijf jaar geleden hield ik mij bezig met cultuurbeleid als kroonlid van de Raad voor Cultuur. De spanning tussen cultuurmaker en kunstenaar, tussen stroomlijnen en ruimte laten is kenmerkend voor kunstbeleid. Met te weinig regulering wordt cultuur uitverkocht, raakt educatie verdrukt

en verdwijnt diversiteit. Met te veel regulering verliest de kunstenaar het recht van spreken, en daarmee raakt een samenleving haar intuïtie kwijt.

Ruimte ontwerpen

In het huidige tijdsgewricht verdichten we digitaal én fysiek. Recepten voor ruimte maken anders dan door kunst en cultuur, hebben we niet. Voor beleidsmakers is dit bijzonder ingewikkeld, want loslaten, aanpassen, ruimte geven, risico nemen en fouten mogen maken, zitten niet in het DNA van de ambtenaar.

Kunst en cultuur geven vorm aan veiligheid, rechtvaardigheid en openheid zodat iedereen welkom is en mee kan doen. Om uit te breken uit de dichte ruimte en ruimte te maken waar die niet wordt verwacht, is de kracht van cultuur van levensbelang. De kracht van de kunstenaar die mensen helpt nieuwsgierig te blijven, alert te zijn en te kunnen smelten. Die stemmen hoorbaar maakt en de gedachten zichtbaar, die de rafelranden koestert waar liefde kan bloeien en vormgeeft aan waar mensen graag samen zijn. In de fysieke ruimte en in de digitale ruimte, de kunstenaar is de hacker van de toekomst.

Caroline Nevejan is Chief Science Officer bij de gemeente Amsterdam en bijzonder hoogleraar Designing Urban Experience aan de Universiteit van Amsterdam

Dit artikel is een bewerking van de Boekmanlezing die zij onlangs gaf. De volledige tekst is te lezen op www.boekman.nl. Reageren op dit artikel kan via secretariaat.cso@amsterdam.nl